

Uot:338.43

MİLLİ İQTİSADİYYATDA ƏRZAQ BAZARINI ŞƏRTLƏNDİRƏN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏR

A.F.ALLAHYAROVA

AKTN Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı ET İnstitutu

Milli iqtisadiyyatda ərzaq bazarı spesifik funksiyalar yerinə yetirir. Bu ilk növbədə əhalinin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatı, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına olan ehtiyaclarının qarşılınması ilə bağlıdır. Bu baxımdan ərzaq bazarı özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Məqalədə ərzaq bazarının spesifik xüsusiyyətlərinin bir qismi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: ərzaq bazarı, ərzaq bazarının spesifik xüsusiyyətləri, ərzaq bazarının növləri, ərzaq bazarının subyektləri

Məlum olduğu kimi ərzaq bazarı milli bazarın ən mühüm tərkib hissəsini təşkil edir və onun maddi əsasını aqrar sənaye məhsullarının istehsalı təşkil edir. Kənd təsərrüfatı və emal sənayesi, bütövlükdə aqrar sənaye kompleksi bütün iqtisadi sistemlərdə iqtisadi inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq fəaliyyət göstərmişdir. Lakin bundan əlavə iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq inkişaf etmiş ölkələrdə belə kənd təsərrüfatı coxsaylı və kiçik təsərrüfat subyektləri ilə zəngin olmuşdur. Aqrar iqtisadiyyat müasir şəraitdə bazar qanunları ilə tənzimlənsə də lakin bu sahədə makroiqtisadi tənzimləmənin üsul və vasitələri digər sahələrlə müqayisədə daha yüksək xüsusi cəkiyə malikdir. Məhz bütün bunlar ərzaq bazarının spesifik xüsusiyyətlərini formalaşdırmışdır. Beləliklə yuxarıda adı çəkilən aspektlərdən yalnız birini dominant argument kimi götürsək ərzaq bazarı bazarın digər növ müxtəlifliklərindən fərqli olaraq spesifik tədqiqat obyektı və predmeti sayıla bilər.

Ərzaq bazarı digər bazarlardan fərqli olaraq öz dinamikliyi ilə seçilir. Ərzaq bazarının dinamikliyinə şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri ərzaq bazarındaallaşdırılan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarınınndəlik tələbat məhsulları olması ilə bağlıdır. Daha geniş əhali öz təbii ehtiyaclarını qarşılamaq üçünndəlik kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarını qəbulnək məcburiyyətindədir. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları isə ərzaq bazarında reallaşdırılır. Beləliklə ərzaq bazarında tələb və təklifin, eləcə də qiymətlərin səviyyəsi konyunktur dəyişmələri məhz ərzaq bazarında dinamikliklə sıx əlaqəlidir. Tikinti və sənaye məhsulları bazarından eləcə də gündəlik tələbat məhsulları bazarından fərqli olaraq ərzaq bazarında məhsulların dövriyyəsi daha sürətli baş verir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, əhali tikinti və sənaye məhsullarını hər gün hər saat almaq məcburiyyətində deyil. Bundan əlavə əhalinin gündəlik tələbat məhsulları sayılan paltar, geyim əşyaları, mebel və digər əşyalar da gündəlik satılıb alınmır. Beləliklə digər bazarlar ərzaq bazarı ilə müqayisədə daha çox passiv xarakter daşıyır. Ərzaq bazarını səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, ərzaq resurslarının formalaşması və bölgüsü birinci və

ikinci emal mərhələsindən keçir. Ərzaq bazarının dinamikliyinə səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri də bazarın digər növ müxtəlifliklərində olduğu kimi istehsalın strukturu və həcmnin müəyyənləşdirilməsi məhz istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının razılaşdırılması şərti ilə mümkündür. Bazarın digər növ müxtəlifliklərində olduğu kimi ərzaq bazarında da məhsulların sürətli dövriyyəsi əsas etibarilə məhsulların yüksək keyfiyyətinin olması və qiymətlərin istehlakçıları üçün əlverişli olduğu şəraitdə baş verir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi aqrar sahədə dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, onun əsas vəzifəsi yerli əmtəə istehsalçıların gəlirli fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradılmasından, səhələrarası iqtisadi münasibətlərdə ekvivalentliyin təmin edilməsindən, təsərrüfat subyektlərinin xarici bazara çıxış imkanlarının artırılmasından və xarici rəqabətin əlverişsiz təzahürlərinin effektiv şəkildə neytrallaşdırılmasından ibarətdir. Qiymət tənzimlənməsi kənd təsərrüfatı ilə sənaye arasında qarşılıqlı münasibətlərin sağlamlaşdırılmasının və ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlıca faktoru sayılmalıdır (1. s.487). Qiymətlərin tənzimlənməsi alıcılıq qabiliyyətinə və bununla əlaqədar olaraq da ərzaq bazarına birbaşa təsir göstərir

2016-cı ilin yanvar-fevral aylarında Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi faktiki qiymətlə 437,9 milyon manat təşkil edib ki, bu göstərici 2015-ci ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 2,6% çoxdur. Bu dövrdə bitkiçilik sahəsində məhsul istehsalı 4,5% artıb. Hesabat aparılan dövr ərzində ölkədə 73,4 min tonət, 290,1 min ton süd və 270,9 milyon ədəd yumurta istehsal olunub. Ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədəət istehsalı 1,5%, süd istehsalı 3,8%, yumurta istehsalı 4,7% artıb.

Hesabat dövründə yaz əkini artıq başlayıb və 2016-cı il martın 1-i üçün 50,8 min hektar ərazi artıq səpilib. Ötən il analoji dövrü ilə müqayisədə bu, 6,4% çoxdur. Hesabata əsasən, mövsüm başlayandan 30,1 min ton çoxillik bitki, 10,4 min hektar kartof, 7,5 min ton tərəvəz, 2,6 min ton taxıl və paxlalı bitki, eləcə də 100 hektar şəkər çuğunduru əkilib.

2016-cı ilin yanvar-may aylarında 2015-ci ilin eyni dövrünə nisbətən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri 10,0 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsullarının istehsalçı qiymətləri 20,9 faiz ucuzlaşmış, heyvandarlıq məhsullarının istehsalçı qiymətləri isə 1,4 faiz bahalaşmışdır.

2016-cı ilin may ayında aprel ayına nisbətən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri 0,7 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsullarının istehsalçı qiymətləri 1,8 faiz ucuzlaşmış, heyvandarlıq məhsullarının istehsalçı qiymətləri isə 0,3 faiz bahalaşmışdır. Ay ərzində bitkiçilik məhsullarından xiyarın, pomidorun, lobyanın və kələmin istehsalçı qiymətlərində ucuzlaşma, çay yarpağının və almanın istehsalçı qiymətlərində isə bahalaşma müşahidə olunmuşdur. Digər bitkiçilik məhsullarının istehsalçı qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməmişdir.

May ayında heyvandarlıq məhsullarından südün, qoyun və keçilərin istehsalçı qiymətlərində ucuzlaşma, yumurtanın, donuz və quş ətinin istehsalçı qiymətlərində isə bahalaşma müşahidə olunmuşdur. Digər heyvandarlıq məhsullarının istehsalçı qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməmişdir.

2016-cı ilin yanvar-may aylarında ölkə əhalisinin gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə nominal ifadədə 8,3 faiz artaraq 17511,6 milyon manata çatmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər isə 1822,9 manat və ya ayda orta hesabla 364,6 manat təşkil etmişdir.

Gəlirlərin 79,4 faizi son istehlak xərclərinə, 9,5 faizi vergilərin, sığorta və üzvlük haqlarının, 2,8 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə sərf edilmiş, 8,3 faizi isə yığuma yönəldilmişdir. Bütün icbari və könüllü haqlar ödənildikdən sonra əhalinin sərəncamında 15846,9 milyon manat və ya əhalinin hər nəfərinə orta hesabla 1649,6 manat vəsait qalmışdır. (1.Azstat.org)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ərzaq bazarının spesifik xüsusiyyətlərindən biri kimi burada əhalinin ilkin tələbat məhsullarını təşkil edən kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının reallaşdırılması baş verir ki, bu da əhalinin gündəlik ehtiyaclarını ödəyir. Bu aspektdən yanaşdıqda ərzaq bazarını yalnız iqtisadi və sosial sfera kimi deyil, eyni zamanda siyasi maraqların reallaşdırılmasına istiqamətlənmiş kateqoriya kimi də qiymətləndirmək mümkündür. Ayrılıqda götürdükdə ərzaq bazarında reallaşdırılan məhsullar və məhsullar qrupunu ümumiləşdirdikdə ərzaq bazarını müxtəlif quplara ayırmaq mümkündür. Bu quplara aşağıdakıları şamil etmək olar:

- Çörək və çörək məhsulları bazarı;
- Heyvandarlıq məhsulları bazarı:
 - ət və ət məhsulları bazarı
 - süd və süd məhsulları bazarı
 - yumurta və yumurta məhsulları bazarı
 - balıq və balıq məhsulları bazarı
- Şəkər çuğunduru, şəkər və dəgər konditer məhsulları bazarı;

- Kartof və kartof məhsulları bazarı;
- Meyvə-tərəvəz məhsulları bazarı;
- Alkoqollu və alkoqolsuz içkilər bazarı.

Ərzaq bazarı kənd təsərrüfatı xammalı və hazır məhsullar bazarı ilə birlikdə bütövlükdə əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edir. Kənd təsərrüfatı xammalı və kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı ərzaq bazarının mühüm tərkib hissəsini təşkil etməklə bu məhsullar emal mərhələsini keçməməklə reallaşdırılır. Hazır məhsullar isə müxtəlif emal mərhələsini keçdikdən sonra ərzaq formasında reallaşdırılır. Ərzaq bazarı eyni zamanda aqrar ərzaq məhsulları istehsalını özündə əks etdirən kənd təsərrüfatı və emal sənayesi də daxil olmaqla geniş təkrar istehsalın bütün mərhələləri ilə sıx əlaqədar olmaqla özünəməxsus funksiyalar yerinə yetirir. Bu funksiyalara istehsal funksiyasını aid etmək olar və bu funksiya birbaşa ərzaq bazarında təklifi formalaşdırır. İstehlak funksiyası əsas etibarilə tələbin formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Bölgü və mübadilə isə ərzaq bazarının formalaşdırılmasında ən önəmli cəhətlərdən biri kimi çıxış edir. Ərzaq bazarı vasitəsilə əmtəə istehsalçıları ilə istehlakçılar arasında iqtisadi əlaqə formalaşır. Beləliklə həm şəxsi həm də istehsal ehtiyaclarının ödənilməsi baş verir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə ərzaq bazarı yüksək əmtəə diferensiasiyasına malik olan çoxsaylı firmalar vasitəsilə təşkil edilir. Bu ölkələrdə ərzaq bazarında dominant mövqə tutan və sərhədləri dəqiq müəyyənləşdirilən çoxsaylı firma və firma qrupları mövcuddur. Ümumiyyətlə, əmtəə diferensiasiyalarının mövcud olması əsas etibarilə intensiv reklam vasitələri ilə həyata keçirilir və bu da keyfiyyətin yüksəldilməsində başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir.

Bazarın digər növ müxtəlifliklərində olduğu kimi ərzaq bazarının subyektlərini də aşağıdakı kimi şərtləndirmək mümkündür:

- ev təsərrüfatı – ev təsərrüfatı əsas etibarilə iqtisadi vahidlərdən biri kimi şərtlənməklə ərzaq bazarında məhsul istehsalı və insan kapitalının geniş təkrar istehsalını özündə əks etdirir. Əsas etibarilə müstəqil qərar qəbul edilməsi ilə şərtlənir. Eyni zamanda ev təsərrüfatları həm istehsal həm də istehlak funksiyalarını yerinə yetirir.

- müəssisələr –əsas etibarilə iqtisadi vahid kimi çıxış etməklə məhsulların istehsalı ilə bağlı istehsal faktorunu özündə birləşdirir. Eyni zamanda istehsal faktoruna əsaslanmaqla məhsullarının satışı həyata keçirilir və bu zaman müəssisələrin başlıca funksiyası maksimum mənfəət əldə etməkdən ibarət olur və müstəqil qərar qəbul etməsi ilə səciyyələnir. Ərzaq bazarının subyekt kimi çıxış edən aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrə emal müəssisələrini, tədarük, məhsulların saxlanılması ilə bağlı fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərini aid etmək olar. Bundan əlavə kommertiya strukturları, topdan və parakəndə ticarət müəssisələri, eləcə də aqrar birjalar da ərzaq bazarında

fəaliyyət göstərən müəssisələr kateqoriyasına şamil edilir.

- Dövlət - adı çəkilən subyekt əsas etibarilə hakimiyyət strukturları ilə xarakterizə edilir. Bu subyektlər isə ərzaq bazarında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri üzərində nəzarətin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş hüquqi və siyasi hakimiyyət strukturlarını özündə əks etdirir.

Bu və ya digər bazarın spesifikasiyi ilk növbədə bazarda reallaşdırılan məhsullarla xarakterizə edilir ki, bu da bazarın obyektini təşkil edir. Ərzaq bazarının obyektinə kənd təsərrüfatı xammalı və onun emalından hazırlanmış məhsullar şamil edilir. Ərzaq məhsulları insanlara yaşamaq üçün enerji verməklə onların fizioloji tələbatını ödəməyə imkan verən məhsulları özündə əks etdirir. Həmin məhsulları insan orqanizminin normal funksiyasını təmin etmək üçün hər hansı digər məhsullarla əvəz etmək mümkün olmur. Ərzaq bazarının subyektlərinə həmçinin alıcı və satıcı kateqoriyalarını da şamil etmək olar. Satıcılar ərzaq bazarında fəaliyyət göstərməklə bu və ya digər məhsulların satışını həyata keçirirlər. Alıcılar isə öz ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə bu və ya digər məhsulları əldə edirlər. Ərzaq bazarında

satıcıların arzusu daha çox mənfəət əldə etmək, alıcıların istəyi isə minimum qiymətə ehtiyaclarını ödəmək üçün məhsul əldə etməkdən ibarətdir. Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə ərzaq bazarının formalaşması üçün bir sıra şərtlərin reallaşdırılması vacibdir ki, həmin şərtlərə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- təsərrüfat subyektlərinin istehsal vasitələri, torpaq, istehsal edilən məhsullar, gəlirlər üzərində mülkiyyət hüququnun reallaşdırılması;

- bu və ya digər təsərrüfat subyekti üçün fəaliyyətin forma və növlərinin sərbəst seçim imkanlarının mövcudluğu;

- mülkiyyətin müxtəlif formalarına əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin bərabər hüquqlu fəaliyyəti;

- məhsul, iş və xidmətlərlə bağlı sərbəst qiymət-qoymanın mümkünlüyü; bu isə ilk növbədə dövlətin müdaxiləsinin minimum olması şərtlə satıcılar və alıcılar arasında razılaşdırma əsasında mümkün ola bilər.

- özünümaliyyələşdirmə.

ƏDƏBİYYAT

I.A.F.Abbasov. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı 2007. 602 s. 2.Azstat.org. 3.Ə.Ç.Verdiyev., İ.Ş.Qarayev. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı 2000. 256 s.

Специфические особенности рынок продуктов питания в национальной экономике

А.Ф.Аллахярлова

Рынок продуктов питания выполняют определенные функции в национальной экономике. Это в первую очередь связано со спросом населения на сельскохозяйственные и продовольственные товары, а также на сельскохозяйственной продукции для удовлетворения потребностей промышленности. В связи с этим, продовольственный рынок имеет свои особенности. В статье исследованы некоторые специфические особенности продовольственного рынка.

Ключевые слова: продовольственный рынок, специфические особенности рынок продуктов питания, виды рынка продуктов питания, субъекты продовольственного рынка

Specifics foods market in the national economy

A.F.Allahyarova

Food Market perform certain functions in the national economy. This is primarily due to the demand of the population for agricultural and food products, as well as agricultural products to meet the needs of the industry. In connection with this, the food market has its own characteristics. The article examines some of the specific features of the food market.

Key words: food market, food market specific features, types of food market, food market subjects